

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyi

Azərbaycançılıq ideyasının təbliği

Faiq Ələkbərli
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

IV Yazı

Mirzə Bala Məhəmmədzadə hesab edirdi ki, çağdaş dövrdə Türk Federasiyasını, Türk birliyini vücudə gətirmək üçün, əvvəlcə ortaqların, din və mədəniyyət sahələri olan xalqlar arasında birlik olmalıdır. Bu isə dini birlikdən çox, milli birlikdə mövcud ola bilər. O, yazırdı: "Yalnız bu münasibət bütün müsəlmanları mexaniki bir surətdə birləşdirən "İttihad-İslam"dan ibarət ola bilməz. "İttihad-İslam" qeyri-mümkün bir mif, bir etiqaddır. Əksinə, bütün türklərin, bütün ərəblərin, bütün ərəblərin canlı bir vücud kimi birləşmələri həm mümkün, həm də arzu ediləndir. Müsəlman olan millətlər birər millət və birər milli hökumət halına gəldikdən sonra belə "İttihad-İslam" deyil, İslam İttifaqı mümkün hadisə ola bilər. Ancaq belə bir siyasi İttifaq mövcud olmasa da mədəni bir İttifaq vardır və o mədəni. Bütün Türklər öz aralarında bütün dünya federasiyasına bir addım atmaq üçün bir federasiya yaratmalıdırlar. "Yeni Turan Birliyi" ancaq müstəqil Türk hökumətlərinin federasiyası şəklində təşəvvür oluna bilər ki, Azərbaycan da bu Müstəqil Turan silsiləsinin mühüm bir həlqəsidir".¹

O, yazırdı ki, hələ çar Rusiyasının dağılması əvvəlində türklər və turançılar vahid türk dövlətinin qurulması istəyində bulunsalar da, bunun imkansız olduğunu anlamışdılar: "Rusiyanın xarabalıqları üzərində vahid deyil, ayrı-ayrı türk dövlətləri qurulur və yaxud qurulmaq istənilir. Dünya türklərinin geopolitik vəziyyəti, coğrafi vəziyyət etibarilə dağınıq və bir-birilərdən uzaq olmaları, onları ayrı-ayrı dövlətlər qurmağa sövq etmişdi. Doğrudur, "Müsavət" firqəsi bu vəziyyəti nəzərə almış və bu milli dövlət prinsipini dilə gətirərək bir gün bu dövlətlərin federasiya yaradacaqlarını təşəvvür etmişdi. Fəqət o "bir gün" uzaq, bu gün isə yaxın idi. Türk dünyasının geopolitik vəziyyəti, mədəniyyət və mədəniyyət xüsusunda eyni məfkurə, qayə və taktikaya sahib müxtəlif türk ellərini siyasi-dövlətçilik sahəsində məhəlli yurdçuluq-vətəncilik yoluna sövq etmişdi".² Onun fikrincə, bir bütün halda başlayan türk milli hərəkatının ayrı-ayrı yurdçuluq və milli dövlətçilik halına gəlməsində siyasi, coğrafi, iqtisadi və strateji səbəblər mühüm rol oynayırdı.

Məhz bu səbəblərin nəticəsidir ki, Türkiyədə milli hərəkata başlayanlar yalnız Türkiyə türklərini düşünmüş, onları programında Türkiyə xaricindəki türklərdən bəhs olunmamış, hətta Türkiyə Misaqi-millini gerçəkləşdirmək üçün Qərbi Avropa imperialistləri ilə döyüşdə Türküstan, Qırım, İdil-Ural və Azərbaycan türklərinin mübarizə apardığı Rusiya ilə müttəfiq olmaq məcburiyyətində qalmışdı. Türkiyə Cümhuriyyəti qurulduqdan sonra da bu proses davam etmiş və türk birliyi uğrunda mübarizə apararı "Türk ocağı" əvvəlcə fəaliyyətini Türkiyə ilə məhdudlaşdırmış, daha sonra isə bir müddət qapanmışdır. Məmmədzadə yazır: "Artıq Türkiyədə bir Türkiyə türkcülüyü doğmuşdu və bu halın ağırından sapmış bir xətası olmaq üzrə "Anadolu milətçiliyi" epizodu da müşahidə edil-

Mirzə Bala Məhəmmədzadənin dünyagörüşündə Türkcülük, Azərbaycançılıq və İstiqlalçılıq

mişdi. "Anadolu" məcmuəsi ətrafında toplanan bir qrup ziyalılardan ibarət zümərənin irəli sürdüü iddiaya görə türkcülük bir millət deyil, bir irqdir və bu irqə Anadolu, Azərbaycan, Türküstan və i.a. kimi millətlər daxildir".³

*Doğrudan da bu dövrdə, türkcülü-
yün ideoloqu sayılan Z. Gökalp belə türkcülü-
yün və turançılığın real siyasi-ideolo-
ji hədəfi kimi türkcülüyü görmüşdü. Onun fikrincə, uzaq gələcəkdə oğuzcu-
luq və daha sonra turançılıq mümkündür ki, bu isə daha çox siyasi deyil, mədəni
birlik mahiyyətli idi. Gökalp yazır: "Yüz
milyon türkün bir millət halında birləşmə-
si türklər üçün qüvvətli bir coşqunluq
qaynağıdır. Turan məfkurəsi olmasaydı,
türkcülük bu qədər sürətlə yayılmaya-
caqdı. Bununla bərabər, kim bilir, bəlkə
gələcəkdə Turan ülksünün gerçəkləş-
məsi də mümkün olacaqdı".⁴*

M.B. Məhəmmədzadə qeyd edirdi ki, artıq türkcülük-türk birliyi kimi romantik turançılıq da eski mənasını tamamilə dəyişdirmişdi. Türkcülük və turançılıq məsələsində, "Müsavət"ın 1936-cı ildə qəbul etdiyi "Yeni program əsasları"na görə, ümumi türkcülükə azərbaycançılıq ideal bir surətdə birləşdirməyə nail olmaq lazımdır. Yeni müsavətlər türk mədəni birliyinə sadıq və bağlı qalmaq-

la yanaşı, müstəqil Azərbaycan türkcülü-
yü ideyasını müdafiə edirdilər. O, yazırdı: "Müsavətçilik böyük türk kultürünə bağlı, milli, mədəni və insani dəyərləri mənimsəyən, hürriyyət, cümhuriyyət və istiqlal idealına sadıq Azərbaycan vətəndaşlığıdır. Böyük türküyə mənsub bir mülkət olması səbəbilə Azərbaycan digər türk elləri ilə kultürel surətdə bağlıdır. Bu bağlılığın bundan əvvəl olduğu kimi, bundan sonra da qorunmasını müsavətçilik ciddiyyətlə müdafiə edər".⁵

Mirzə Balaya görə, türkcülük ən yüksək səadət mahiyyətində olduğu üçün, milliyətə bağlı qalmaq, millət kimi yaşamaq, yabancılıqdan qurtulub millətə dönmək, mənsub olduğu millət Türk olduğu üçün, Türkləşmək, Türk ola-

hacirələrinin də yaxından iştirak etdiyi "Qafqaz Konfederasiyası Şurası" fəaliyyətə başlamışdı.

Qafqaz xalqlarının coğrafi, iqtisadi və tarixi əlaqələrini onların birlikdə yaşamasını şərtləndirən amil sayan Məhəmmədzadə göstərirdi ki, Qafqaz xalqları ayrı-ayrı zaman əsarətə düşmüş, birləşdikləri zaman qurtulmuşlar. Onun üçündür ki, Türküstanda, Qafqazda, İdil-Uralda "parçala və hökm et" siyasətini tətbiq edən Moskva həmişə Zaqafqaziyada birliyi əngələmişdir.⁸

"Müsavət"ın 1936-cı ildə Varşavada keçirilən 3-cü qurultayının "Yeni program əsasları"na görə, Azərbaycan türkləri müstəqillik əldə etmək üçün Qafqazın digər millətləri ilə bir yerdə mübarizə aparmalı və hətta onlarla konfederativ

Azərbaycan", "azərbaycançılıq", "azərbaycançılıq", "Azərbaycan milli ideyası" dedikdə də, yalnız ümumi türkcülüyün doğurduğu və onun müstəqil bir hissəsinə çevrilmiş Azərbaycan türkcülüyü ifadə olunmuşdur. Ancaq onun siyasi fəlsəfəsində azərbaycançılıq yalnız türkcülükə məhdudlaşmamış, eyni zamanda istiqlalçılıq, müsavətçilik, xalqçılıq və dövlətçilik də özündə əks etdirmişdir. 14 Məhəmmədzadə azərbaycançılıq və türkcülük arasındakı münasibətlərə xüsusilə diqqət etmişdir. Buna səbəb də, bir çox qüvvələrin mümkün olduğu qədər azərbaycançılıq türkcülükə uzaqlaşdırmaq cəhdləri idi. O, yazırdı: "Azərbaycançılıq ideyasını ortaya atmaqla biz heç də türkcülüyü inkar etmirik, ancaq Azərbaycan Vətəni ideyasını birinci y-

dövlətdə birləşməyi belə istisna etməməli idi. Məhəmmədzadə də Müsavatın "Yeni program əsasları" programından çıxış edərək qeyd edirdi ki, Azərbaycan milli ideyasının mövcudluğuna səbəb isə Şərqi Avropa ilə Yaxın Şərqi birləşdirən və Xəzər dənizində yerləşən Qafqazın ayrılması qeyri-mümkün olan bir üzdür. "Qafqaz millətləri müxtəlif bağlarla bir-birilərinə o qədər bağlıdır ki, hamısı müstəqil və həmrəy olmadan heç biri azadlığı qoruya bilmir. Azərbaycan məsələsi bütün Qafqaz məsələsinin bir parçasıdır. Qafqazda müstəsna və nüfuzlu bir yer tutan Azərbaycan öz istiqlalını əldə edib qorumaq üçün Qafqazın digər millətləri ilə ələ-ələ yürümək məcburiyyətindədir".⁹

Qafqaz xalqlarının bir gün yenidən öz müstəqilliyini əldə edəcəyinə inanmayan Məhəmmədzadə, 1958-ci ildə qələmə aldığı "Qafqaz İstiqlal elanının 40-cı ildönümü münasibəti ilə" adlı məqaləsində yazırdı ki, bu gün Qafqaz Rusiyanın işğalı altında olsa da, ancaq üsyan halındadır: "Qafqaz bu gün bolşeviklərin hakimiyyəti altında milliyət və istiqlal atəşi ilə tutuşmuş bulunur. Bolşevik istilasının aradan qalması ilə Qafqaz xalqlarının əldə edəcəkləri bağımsızlıq və hürriyyət Yaxın Şərqi də rahata qovuşduracaqdır. Bu etibarla bu gün Sovetlər Birliyinin hərbi bazası olan Qafqaz bu işğaldan qurtulduqdan sonra bütün dünya üçün bir bazar və güvən üsürü olacaqdır".¹⁰

Onun dünyagörüşündə milli mədəniyyət, milli əlaqə məsələləri də mühüm yer tutmuşdur. Məhəmmədzadə doğru yazırdı ki, hər bir millət mahiyyətə də, formaca da milli mədəniyyətdən çıxış etməlidir. Əks təqdirdə milli mədəniyyətdən uzaq qalan bir dövlətdə Qacarlarda, Osmanlılar da olduğu kimi, uçurumlar yarandı və üsyanlar çıxar. "Əski saray zəhniyyəti "mahiyət" və hər şeyi kəndliklərdən ibarət bilən kommunistlər çox dərin qəfətlə içərisində idilər. Azərbaycanın həqiqi vəziyyətini obyektiv baxışla görə bilmədiklərdən fikirlərində ısrar edirdilər. Halbuki şəkicə və mahiyətə Türk olan Azərbaycan mədəniyyəti yeni şərait içərisində bu mədəniyyəti mahiyətə daha çox birləşdirmiş və milliləşdirmişdir".¹¹

O, milli qüvvələrin əvvəlcə ərəb əlifbasında latına keçilməsinə etiraz etmələrinə səbəb olaraq, bolşeviklərin məktəbi niyyətlərini və bunun Azərbaycan ilə Türk dünyası arasında əlaqələrə zərbə olmasını göstərmişdi. 12 O, doğru yazırdı ki, sovet ideoloqları ruslaşdırma nəticəsində yarı rusca, yarı türkçə olan "intemasional" dil yaradıldı. 13

Ümumilikdə, Məhəmmədzadənin müdafiə etdiyi ideyaların əsasında Azərbaycan türkcülüyü və istiqlalçılıq dayanmışdır. Onun dünyagörüşündə "milli

qəbirir, Azərbaycanın coğrafi sərhədləri daxilində millətin yekdilliyini və vətəni birinci dərəcəli vəzifə kimi irəli sürürük".¹⁵

O, Azərbaycan milli ideyasından (Azərbaycan türkcülüyü və istiqlalçılıq) sonra ən çox diqqət etdiyi ideyalar Turançılıq Türkcülük, Qafqazçılıq və Milli həmrəylik (solidarizm) olmuşdur. Məhəmmədzadə üçün Turançılıq/Türkcülük Azərbaycan türkcülüyünü və istiqlalçılıq ayaq üstə tutmaq üçün əsas nüvə hesab olunurdu. Çünki Turançılıq/Türkcülük Azərbaycan türkcülüyünün və milli istiqlalçılığın var olma səbəbi idi. Əgər Türkcülük zəifləyənə də, güclənənə də bundan ən çox təsirlənən məhz Azərbaycan türkcülüyü idi.

¹ Məhəmmədzadə M.B. Azərbaycan Milli Xartiyası. 28 Mayıs İstiqlal bəyannaməsinin təhlili. "Azərbaycan" ədəbi-bədii yomalı, N4, Bakı, 1991, s. 140

² Məmmədzadə M.B. Milli Azərbaycan hərəkatı. Bakı, Nicat, 1992, s.201-202

³ Yenə orada, s.206

⁴ Gökalp Z. Türkcülüyün əsasları. Bakı, Maarif, 1991, s.38

⁵ Məmmədzadə M.B. Milli Azərbaycan hərəkatı. Bakı, Nicat, 1992, s.209

⁶ Məhəmmədzadə M.B. Türkcülük və Kommunizm. "Azərbaycan" dergisi, yıl:19, sayı 201, Ankara 1970, s.4

⁷ Əhmədli R. Mirzə Bala Məhəmmədzadənin ictimai-siyasi görüşləri. Bakı, Ozan, 2017, s.58-59

⁸ Məhəmmədzadə M.B. "Məvəyəri – Qafqasya Federasiyası nədən dağılıb?" "Kurtuluş" dergisi, yıl:3, sayı: 21, Temmuz-Agustos, Berlin, 1936, s.14

⁹ Məmmədzadə M.B. Milli Azərbaycan hərəkatı. Bakı, Nicat, 1992, s.210

¹⁰ Məmmədzadə M.B. Qafqaz İstiqlal elanının 40-cü ildönümü münasibəti ilə. "Dergi", yıl: N12, Münih 1958, s.3-17

¹¹ Məmmədzadə M.B. Köylü hərəkatı. Lenin milli siyasəti. Bakı, 2007, s.53

¹² Məmmədova Fatimat. Azərbaycan mühacirətinin kulturoloji irsində dil problemi. Bakı, "Elm", 2009, s.56

¹³ Məhəmmədzadə M.B. Sovyet Azərbaycanda Türk dilinin ruslaşdırma və imha siyasəti haqqında. Kurtuluş, Berlin, 1936, N20, s.56

¹⁴ Məmmədzadə M.B. Milli Azərbaycan hərəkatı. Bakı, Nicat, 1992, s.12

¹⁵ Məhəmmədzadə M. B. Azərbaycan Misaqi-Millisi. Ankara, 2002, s.54

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur